

Alexander Beecroft*

VILÁGIRODALOM KÖTŐJEL NÉLKÜL

– Az irodalmi rendszerek tipológiája felé –

Az utóbbi években a „világirodalom” kategóriája jelentős, akár még dominánsnak is nevezhető helyet foglalt el az összehasonlító irodalomtudomány, illetve általában az irodalomtudomány jövőjéről folytatott vitákban. Ezek a viták szükségszerűen és önkéntelenül onnan indulnak, amikor 1827 januárjában Goethe először használja a *Weltliteratur* terminust az ifjú Johann Peter Eckermannal folytatott beszélgetésében,¹ de szerintem közvetlenebb kiindulási pont Immanuel Wallerstein, rajta keresztül pedig Fernand Braudel. Wallerstein az 1970-es években kezdte kidolgozni világ-rendszer-elméletét, amikor is a társadalomtudományokban vitatni kezdték, hogy vajon a nemzetállam használható-e az elemzés alapegységeként. Wallerstein és a világ-rendszer elemzői a nemzetállam helyébe a történelmi rendszert állították, annak három valaha létező változatát megkülönböztetve: a premodern világ földrajzilag korlátozott minirendszerét; a világ-birodalmat, olyat, mint Róma vagy Kína a Han-dinasztia idején, vagyis azt a „nagy kiterjedésű bürokratikus struktúrát, amely egyetlen politikai centrummal és tengelyszerű munkamegosztással, de ugyanakkor több kultúrával rendelkezik”; illetve a modern idők világ-gazdaságát, a maga „tengelyszerű munkamegosztási rendszerével, benne több politikai centrummal és több kultúrával”.

Wallersteint a „világ-rendszer” és a „világ-gazdaság” kifejezések használatában Fernand Braudelnek a 16. századi Földközi-tenger *économie-monde*-jával foglalkozó munkássága ösztönözte. Wallerstein számára a „világ-gazdaság” és a „világ-rendszer” kifejezésekben szereplő „világ” szó főnévként funkcionál, amely értelmezi, nem pedig jelzőként módosítja a kifejezésben szereplő másik főnevet, s ezt a különbséget jelöli a kötőjel.² A világirodalom legtöbb elméletirója hallgatólagosan átvette Wallersteinnek ezt az előfeltevését, nevezetesen hogy a „világ-irodalom” (Wallerstein módjára beiktatva itt a kötőjelet) nem a világ irodalmi termésének

* A szerző az Észak-Karolinai Egyetem Nyelvek, Irodalmak és Kultúrák Tanszékének professzora. Eredeti megjelenés: Alexander BEECROFT, „World Literature Without a Hyphen: Towards a Typology Of Literary Systems”, *New Left Review* 54 (2008): 87–100.

¹ Goethe és a *Weltliteratur* kérdéséről megvilágítóan, lásd David DAMROSCH, *What is World Literature?* (Princeton: Princeton University Press, 2003), 1–36.

² Immanuel WALLERSTEIN, *World-System Analysis: An Introduction* (Durham, NC: Duke University Press, 2004), 15–16 és 98–99. [Wallerstein művének magyar fordításában (*Bevezetés a világrendszer-elméletbe*, ford. KOLTAI Mihály Bence [Budapest: L'Harmattan–Eszmélet Alapítvány, 2010]) az idézett terminusok kötőjel nélkül, egybe írva jelennek meg, itt azonban végig az angol írásmódnak megfelelően, kötőjellel szerepelnek ezek a kifejezések, igazodva a szerző itt bevezetett érveléséhez – a ford.]

összessége, hanem egy világ-rendszer, amelyben az irodalmat megtermelik és forgalomba hozzák.

A másik előfeltevés, amelyet a világ-irodalommal foglalkozó írók Wallersteinnek köszönhetnek, a tengelyszerű munkamegosztásé. A világ-rendszer-elmélet ezen aspektusa (érthető okokból) jóval kisebb nyílt támogatásban részesül a világ-irodalommal foglalkozó szerzők részéről, tekintettel annak imperialista és/vagy mai globális kapitalista felhangjaira. Ugyanakkor mind Pascale Casanova, mind pedig Franco Moretti modellje előfeltételez valamiféle tengelyszerű munkamegosztást: előbbi a magasabb rendű és magasabb értékű munkát a központi kultúrák számára tartja fenn, utóbbi pedig ezen központi kultúrák irodalomtudósai számára (akik természetesen ugyanezen központi kultúrák tudományos centrumaiban találhatóak). E modelleknek mindkét esetben megvan az a talán nem szándékolt hatása, hogy megerősítik a hegemonikus kulturális centrumok pozícióját, még akkor is, ha kimondott szándékuk éppen az irodalomtudomány globalizációja. A következőkben előbb Casanova, majd Moretti modelljét vizsgálom meg közelebbről.

Irodalom és hatalom

A Pascale Casanova-féle *république mondiale des lettres* afféle kereskedőállam, melyben a párizsi globális kulturálistöke-piacok döntenek a szövegek csereértékéről. Modelljének jelentős a magyarázó ereje az elmúlt évszázadok európai fejleményeire nézve, valamint általánosságban az 1945 utáni világot illetően is, de saját bevallása szerint is csak keveset tud mondani az 1945 előtti nem-európai világról. Casanova egészen odáig merészkedik, hogy a nem-„nyugati” világ belépését az *irodalomba* (nem csupán a „világirodalomba” vagy „világ-irodalomba”) a gyarmati sorból való felszabadulás időszakára datálja. Talán nem is annyira azt állítja, hogy a gyarmati sorból való felszabadulás előtt nem létezett irodalom a nem-európai nyelveken, hanem azt, hogy ezt a gyarmati felszabadulás idejéig nem lehetett irodalomként elismerni. Ez az érv pedig kiprovokálja a kérdést: „mégis, kinek kellett volna elismerni?” Casanova az irodalom nagyon specifikus és helyhez kötött meghatározásával dolgozik, ami talán alkalmas olyan időszakok, szövegek és nyelvek vizsgálatára, amelyek hagyományosan az irodalomtudomány fókuszában álltak, de nem képes számot adni az összes kultúrában és korban keletkezett irodalmi produktumok teljes skálájáról.

Casanova munkájának másik problematikus aspektusa az, ahogyan az irodalmi és politikai-gazdasági hatalmi rendszerek közötti kapcsolatot felfogja. Párhuzamba állítja a „nemzeti történelmek” egyenlőtlenségeit és a nemzetek irodalmi erőforrásainak egyenlőtlenségeit, de ezt a párhuzamot analógiaként, nem pedig ok-okozati viszonyként fogja fel.³ Számára az irodalmi világ alternatív univerzum, a benne uralkodó törvények különböznek a politikai világ törvényeitől, mégis analógok az-

³ Pascale CASANOVA, *La République mondiale des lettres* (Párizs: Seuil, 1999), 24, 62–63.

zal. Az ő irodalmi köztársaságában a hatalom körforgása továbbra is eltér a tágabb értelemben vett világ hatalmi körforgásától; ennek a köztársaságnak a valutája szemlélatomást nem váltható be dollárra.

Casanova modellje az irodalmi forgalmazás és értéktőzsde világ-rendszerét építi fel, amelynek centruma Párizsban található, és egy nemzetnek annak függvényében lehet „irodalma”, hogy azt Párizs elismeri-e akként vagy sem. Az irodalmi körforgás azon formáinak, amelyek a múltban megelőzték a francia irodalmi kultúrát, vagy ma azon kívül léteznek, nincs valódi helyük Casanova világ-rendszerében. Az ebben érvényesülő határozott munkamegosztás szerint ugyanis csak a centrum (Párizs) végezhet el olyan nagy hozzáadott értéket termelő feladatokat, mint a periféria (vagyis nagyjából a világ többi része, kivéve néhány kevésbé központi centrumot, mint London és New York, illetve talán Németországot, vagyis az olyan vidékeket, amelyeket Wallerstein félperifériának nevez) szöveges produktumainak felmérése, beárazása és az irodalomba való bebocsátása. A periférikus termelés csak akkor válik értékessé, amikor a centrum értékesnek ismeri el.

Franco Moretti, aki nyíltan támaszkodik az Immanuel Wallerstein által kifejlesztett világ-rendszerek modelljére, már kevésbé ártatlan képet fest az irodalmi és gazdasági rendszerek közötti kapcsolatról. Az ő regényelméletében a periférikus kultúrák – vagyis azok, amelyek kívül esnek a regénytermelés angol–francia centrumán – nem őshonos formaként fejlesztik a regényt, hanem „a nyugati (általában francia vagy angol) formai befolyás és a helyi tartalom összeegyeztetésével”.⁴ Morettinek ez a regénytörvénye a következő dilemmát rejti magában: minél szigorúbban véve „nyugati” formaként definiáljuk a regényt, a törvény annál kevesebb magyarázó erővel bír (hiszen ha egy nyugati formát valamely másik kultúrába importálunk, akkor az eredmény nyilvánvalóan a nyugati forma és a helyi tartalom keveréke lesz), ha viszont tágabbra nyitjuk a „regény” meghatározását, akkor meg a törvény lesz kevésbé érvényes (hiszen akkor lesznek olyan „regények”, amelyek nem a nyugati regényforma jellegzetességeit mutatják).⁵

Bár nem értek egyet a törvény egyes részleteinek megfogalmazásával, azt azonban elismerem, milyen sürgetően fontos a regény (ahogyan mi ismerjük) fejlődésének a kérdését annak angol–francia szülőhazáján kívüli fejleményekkel szembesíte-

⁴ Franco MORETTI, „Conjectures on World Literature”, *New Left Review* 1 (2000): 54–68, utánközlés: Christopher PRENDERGAST, ed., *Debating World Literature*, 148–162 (London: Verso, 2004). Moretti és Prendergast a későbbiekben is élénk vitát folytatott a témáról, lásd a *New Left Review* 8, 20., 24., 26., 28., 34. és 41. kötetét.

⁵ A Jonathan Zwicker által használt módszertan egyaránt sokat köszönhet Morettinek (beleértve az évente különböző formátumokban kiadott, valamint az egyes könyvtári gyűjteményekben fellelhető, könyvek számának elemzését) és szoros olvasatoknak is, megmutatva, hogy a Meidzsi-kor előtti – azaz a nyugati befolyást megelőző – irodalomnak a későbbiekben is nagy hatása volt a japán olvasókra és írókra, még a huszadik században is. Lásd Jonathan ZWICKER, *Practices of the Sentimental Imagination: Melodrama, the Novel and the Social Imaginary in Nineteenth-Century Japan* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006).

ni, ahogy Moretti is teszi.⁶ Amint azonban Casanova *république mondiale*-jának, úgy ennek a modellnek is megvannak a kronológiai korlátai. Wallerstein maga hangsúlyozta, hogy a világ-rendszer az Európa, Amerika és Nyugat-Afrika közti 15–16. századi kereskedelem és az ipari forradalom eredménye, s elvetette a néhai Andre Gunder Frank és mások arra vonatkozó kísérleteit, hogy ezt a keretrendszert korábbi időszakokra alkalmazzák.⁷ Moretti nem teljesen osztja Wallerstein fenntartásait azzal kapcsolatban, hogy a modelljét időben visszafelé is kiterjessze; például a petrarkizmus poétikai jelenségéről adott elemzése szerint az is hasonló törvénynek engedelmeskedik, mint amilyet a modern regény esetében megállapított.⁸

Moretti regényelméletében a munka tengelyszerű megosztása teljesen világos formát ölt: a központi kultúrák új műfajokat fejlesztenek, amelyeket a perifériákra exportálnak, s ez a munkamegosztás túlságosan is pontosan megfelel a gazdaság tágabb világában érvényesülőnek, hogyses véletlenszerű volna.⁹ A petrarkizmus elterjedése és az egykorú politikai és gazdasági hatalmi centrumok közötti kapcsolat viszont közel sem ennyire tiszta – ez arra inthet, hogy ha az irodalomtudomány vizsgálati területét a modern Nyugaton túlra szeretnénk kiterjeszteni, akkor az irodalmi körforgás rendszereinek a tizenkilencedik századi angol–francia regény esetében tapasztaltaktól nagyban eltérő analízisére lesz szükség. Míg Casanova modellje azt sugallja, hogy az irodalmi piacok függetlenek a gazdaság és a politika szférájától, Moretti talán túlságosan is gyorsan állítja a kettő ekvivalenciáját. Ha azt szeretnénk, hogy világirodalmi modellünk mélyen visszanyúljon a múltba, akkor legyenek bármilyen hasznosak is egyébként a saját kontextusukban, Casanova és Moretti elméletei erre nem alkalmasak.

A hat mód

Az általam keresett világirodalmi modell olyan eszköz, amely segít megérteni és értékelni azoknak a stratégiáknak a sokaságát, melyekkel az irodalom a maga poli-

⁶ A Moretti által 2001–2003 között szerkesztett *Il romanzo* öt kötete nélkülözhetetlenek ezen problémák még részletesebb vizsgálatához.

⁷ Lásd az általa „tizenharmadik századi világrendszer” néven említett jelenséghez: Janet ABU-LUGHOD, *Before European Hegemony: The World System AD 1250–1350* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1989). Andre Gunder Frank és Barry Gills egyaránt megkísérelték jóval korábbi időszakokra visszavinni a világ-rendszer kezdetét: Andre Gunder FRANK and Barry GILLS, *The World Systems: Five Hundred Years of Five Thousand?* (London: Routledge, 1993); Andre Gunder FRANK, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley, CA: University of California Press, 1998).

⁸ Franco MORETTI, „More Conjectures”, *New Left Review* 20 (2003): 73–81, 73–74.

⁹ Moretti „távoli olvasás” modellje, amely regények olvasása helyett a *regényről szóló* szakirodalom olvasását irányozza elő, a tengelyszerű munkamegosztás másik verziójának tűnik: a nemzeti irodalmak szakértői, hatalmas számú szöveget elolvasva, feltárják a forrásokat, az általános irodalmárok pedig a maguk elméleti szintéziseinek többletértékét teszik ehhez hozzá.

tikai és gazdasági környezetéhez viszonyul. Ennélfogva ez a modell sem azt nem állíthatja ártatlanul, hogy az irodalom mentes ennek az átfogó gazdasági és politikai rendnek a hatása alól, de nem is támaszkodhat *a priori* feltételezésekre arra nézve, hogy miként is néz ki ez a rend és az irodalomnak milyen kapcsolata van vele. A modellnek fel kell ismernie az emberi történelem során működő kulturális hatalmi központok és rendszerek sokféleségét, emellett pedig világossá kell tennie, hogy mélyreható elméleti meglátások csak sokféle irodalom, nem pedig kizárólag egyetlen központi hagyomány tanulmányozásából születhetnek – vagy olyan teoretikusok munkáiból, akik felmentik magukat a szövegelemzés kulturális munkája alól. Egyszóval tehát ez a „világirodalom”, nem pedig a „világ-irodalom” elmélete lesz, amely a nyelvi művészet létrejöttét és annak a környezetéhez való kapcsolatát vizsgálja, mint az emberi kultúra valóban univerzális jelenségét. Ezzel azt is állítom, hogy Casanova vagy Moretti „világ-irodalmi” az irodalom és környezete közötti kapcsolat általánosabb problémájára adott válaszok.¹⁰

A következőkben nem egy jövőbeni tudományterület pontos körülírására, hanem inkább egy általános rendező elvre teszek javaslatot, amely elvnek hat különböző manifesztálódása figyelhető meg. Meglátásom szerint egy jövőbeni „kötőjel nélküli világirodalom” számára az irodalmak és környezeteik közötti kapcsolat változó konfigurációi képezik a leghasznosabb vizsgálati tárgyat. A hat mód (epikorikus, pankorikus, kozmopolita, népnyelvi, nemzeti és globális) közül egyik sem a saját leleményem: mindegyik esetében már jelentős meglévő szakirodalomra támaszkodom és saját hozzájárulásom abban a meglátásban áll, hogy ez a hat mód az irodalmi rendszerek egyfajta metarendszerét alkotja.¹¹ A hat módot megjelenésük kronológiai sorrendjében mutatom be, de nem állítom, hogy ezek a világirodalom, vagy egyetlen irodalom teleologikus történetét adnák ki. Egyetlen irodalom vagy nyelv sem ment keresztül a felsorolt hat mód mindegyikén, s korábbi időszakokban ezen módok közül több is fennállt egyszerre. Ezen felül a lista nem is teljes; mivel egyes irodalmakról szóló szakirodalmon alapul, a listát a későbbi irodalmi érintkezések fényében lehet és kell is bővíteni vagy változtatni. A következőkben röviden felvázolom az egyes módok jellemzőit, s az egyes módokhoz rendelek is szöveges vagy irodalmi példákat.

¹⁰ Niklas Luhmann ösztönzött arra, hogy gazdasági metaforáktól ökológiai metaforák felé forduljak. Luhmann számára a „környezet” az, ami egy konkrét társadalmi alrendszeren kívül helyezkedik el. Az irodalomnak, mint olyan alrendszernek a fogalma, amely felismeri a környezetében lévő differenciálódásokat, de csak szelektíven kapcsolódik hozzájuk, hasznos az irodalmi és gazdasági rendszerek Casanova-féle megközelítésének a finomításához: vö. Niklas LUHMANN, *Ecological Communication*, trans. John BEDNARZ (Chicago: University of Chicago Press, 1989), 15–21. [Magyarul: *Ökológiai kommunikáció: Képes-e felkészülni a modern társadalom az ökológiai veszélyekre?* ford. BRUNCZEL Balázs (Budapest: Gondolat Kiadó, 2010) – a ford.]

¹¹ Más szóval, úgy találom, hogy a görög és szanszkrit kutatói nem csupán nyersanyagot szolgáltatnak, amelyeket aztán az irodalomelméletek megpróbálhatnak megmagyarázni, hanem magukat az elméleti struktúrákat is.

Az irodalom termelésének *epikorikus* módjában az irodalom valamely helyi közösség határain belül termelődik. Ez jelenti az irodalmi körforgás nulla fokát, mivel az epikorikus irodalom lényege, hogy nem kerül ki abból a közösségből, amelyben létrejön. Az epikorikus irodalom fogalmát Gregory Nagy antik görög költészetéről szóló munkájából kölcsönzöm. Nagy az epikorikus fogalmat a mítosz kontextusában vezeti be, mint amely, szemben a pánhellénnel, a helyi kontextusban jön létre és jelentése ezen kontextustól függ – helyi hőskultuszokról, mítoszokról és dalokról van szó, amelyek aligha érvényesülnének más környezetben. Olyan kisebb államok esetében, amelyek nem feltétlenül használnak közös nyelvet a szomszédakkal, az epikorikus politikai dimenziót is kap, hiszen segít megalapozni és körülhatárolni ezt az államot, annak tágabb kulturális vagy politikai környezetével szemben.¹² Az epikorikus koncepciója alkalmazható az antik Görögországon túli kontextusokban is: a kínai *Dalok könyve* például tartalmaz egy olyan dalgyűjteményt, amely epikorikusan reprezentálja azokat a különböző államokat, amelyekre a Csou-dinasztia idején Kínát felosztották, ahogy ez a fogalom segíthet megérteni többek között az iszlám előtti arab költészetet is, a délszláv szóbeli epikus hagyományt (Milman Parry és Albert Lord felfogása szerint), vagy számos őshonos amerikai nép kulturális gyakorlatát.¹³

Az epikorikus irodalmak nyomait általában nehéz felismerni, különösen a régebbi idők írásos feljegyzéseiben. Ehelyett leggyakrabban az epikorikus tükröződéseit látjuk olyan szövegekben, amelyeket én *pankorikusnak* neveznék, illetve ilyen szövegek epikorikus olvasását és értelmezését. A „pankorikus” terminust a „pánhellén” kifejezésből alkottam olyan irodalmi szövegek és forgalmazási rendszerek jellemzésére, amelyek több epikorikus közösségen átívelve is működőképesek, amely közösségeket bizonyos mértékig egyesíthet a nyelv és a kultúra, de politikailag általában széttagoltak maradnak. A pankorikus szövegek, mint például a homéroszi eposzok vagy a kínai *Dalok könyve*, gyakran különböző epikorikus közösségek közti feszültségek közvetítőjeként tüntetik fel magukat. Még akár az is felvethető, hogy a szanszkrit eposzok, amelyek szintén egy kulturálisan egységes, de politikailag szétterjedett világban jöttek létre, ugyanígy tartalmaznak pankorikus elemeket. Az epikorikus és pankorikus impulzusok talán leggyakrabban egy-

¹² Gregory Nagy megjegyzi, hogy az archaikus görög líra általában dinamikus feszültségben áll az epikorikus és az általam pankorikusnak nevezett módokkal: vö. Gregory NAGY, *Pindar's Homer: The Lyric Possession of an Epic Past* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1990), 66–67.

¹³ Milman PARRY, *The Making of Homeric Verse* (Oxford, 1971); Albert Bates LORD, *The Singer of Tales* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960).

A Delgamuukw kontra British Columbia perben az őslakosok földtulajdonjogának megállapításánál felhasználták a gitxsan és wet'suwet'en népek orális történelmét. Ez az eset kortárs példa arra, hogy az epikorikus irodalmi hagyomány felhasználható közösségek és az általuk lakott terület kiterjedésének meghatározásához. Richard Daly könyve, az *Our Box Was Full: An Ethnography for the Delgamuukw Plaintiffs* (Vancouver, 2005) kiváló bevezetést nyújt ezekbe a kérdésekbe egy olyan antropológus tollából, aki érintett volt az ügyben.

másra hatásukban érhetőek tetten, s a kettő közötti ellentét gyakran produktív. A nagy pánhellén eposzok narratíváiban, mint az *Iliász* híres hajókatalógusa és az *Odüsszeia* világutazása, epikorikus hagyományok asszimilálódtak pankorikus kulturális programokhoz.

Az általam elképzelt pankorikus mód mutat némi rokonságot Wallerstein „mini-rendszerével”, amely az én felfogásomban nem más, mint egy kisebb léptékű világ-rendszer. Ez adta az irodalom mozgásának [circulation] első történelmi közegeit, és szembesültek egyszersmind ezzel a mozgással mint problémával. A pankorikus irodalmaknak tehát különböző politikai helyzetekhez kell alkalmazkodniuk, és ezért itt a szövegek eredetének kérdése különösen fontossá válik. A pankorikus és az epikorikus elsősorban egymással ellentétben létezik, s a pankorikus gyakran tünteti fel magát az epikorikus tagadásaként.¹⁴

A szanszkrit példa

Az elmúlt években a sztoikus filozófiából származó *kozmpopolita* kifejezés rendszeresen felbukkant a világ mai állapotáról folytatott vitákban.¹⁵ Az a jelentés azonban, amelyben én használom ezt a terminust, a szanszkritológus Sheldon Pollock munkájából ered. Pollock meggyőzően írta le, mennyire elterjedt volt a szanszkrit feliratos költészet az i. sz. 300–1300-as évek között a modern Pakisztántól Jáváig. A Pollock által tárgyalt régiókban (amelyeket ő „szanszkrit kozmopoliszként” jellemez) a szanszkrit nyelvű feliratok a helyi – például prákrit, kannada, tamil, khmer, ójávai – nyelveken írott feliratokkal együttesen léteztek ezen időszak legnagyobb részében, azzal a fontos megkötéssel, hogy a helyi nyelveket a világ „dokumentálására” használták, a szanszkritot viszont a világ „értelmezésére.”¹⁶ Más szóval, az olyan gyakorlati dolgok, mint földbirtokok vagy különböző privilégiumok adományozása, a népnyelven történik; az uralkodó rend idealizált és esztétizált

¹⁴ Bár ennek a fordítottja is igaz lehet. Sztészikhorsz *Palinódiáját* – ami Helené pánhellén elablásmítosának epikorikus elutasítása – Platón a *Phaidroszban* használta fel arra, hogy Szókratész munkáját ellentétbe állítsa a retorikával (Platón szemében Szókratész az epikához és a pánhellénhez tartozik), vö. Alexander BEECROFT, „»This is not a true story«: Stesichorus’s *Palinode* and the Revenge of the Epichoric”, *Transactions of the American Philological Association* 136 (2006): 47–69.

¹⁵ Lásd a következő alapműveket: Pheng CHEAH and Bruce ROBBINS, eds., *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998); Carol BRECKENRIDGE et al., eds., *Cosmopolitanism* (Durham, NC: Duke University Press, 2002); Gillian BROCK and Harry BRIGHOUSE, eds., *The Political Philosophy of Cosmopolitanism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); Kwame Anthony APPIAH, *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers* (New York: W. W. Norton & Company, 2006).

¹⁶ Sheldon POLLOCK, „The Sanskrit Cosmopolis, 300–1300: Transculturation, Vernacularization and the Question of of Ideology”, in Jan HOUBEN, ed., *Ideology and Status of Sanskrit: Contributions to the History of of the Sanskrit Language*, 197–247 (Leiden: Brill, 1996), 219.

önreprezentációja pedig szanszkritul. A kulturális hatás mai modelljeitől eltérően tehát a szanszkrit dél- és dél-kelet-ázsiai elterjedése katonai hódítás vagy nagy léptékű gyarmatosítás nélkül meggyébe, szabad és önkéntes módon több tucatnyi államban.

Pollock nem csupán az egyik legmeggyőzőbb példát hozza arra, hogy a premodern világban a kulturális és politikai hatalom nem esik egybe, de ami még ennél is fontosabb, kifejezetten ezt az inkongruenciát teszi tanulmányozás tárgyává – s ennek véleményem szerint sokkal szélesebb körben kellene érvényesülnie a premodern kor kutatásában. A szanszkrit távolról sem az egyetlen kozmopolita nyelv, amelynek kulturális státusza nem illeszkedik pontosan politikai és gazdasági státuszához. Az akkád és a görög irodalmi nyelvként megszerzett rangja a Földközi-tenger keleti vidékén olyan sokkal éli túl Sarrukín és Nagy Sándor hódításait, hogy presztízsüket nem tulajdoníthatjuk a politikai hegemoniának, ahogy a kínai irodalom tartós és összetett jelenlétét Japánban, Koreában és Vietnámban, akárcsak a perzsa irodalomét a mogul és ottomán udvarokban sem lehet csupán a hódítás, gyarmatosítás vagy kereskedelem szempontjaival magyarázni. A latin kulturális presztízsének az európai középkorban hasonlóképp kevés köze van a birodalmi hatalomhoz. A kozmopolita irodalmi nyelvek tehát időnként a Wallerstein által tárgyalt világ-birodalom nyomán jönnek létre, de e két jelenséget mégsem lehet összeismosni.

Az irodalom körforgása a kozmopolita irodalmi rendszeren belül különbözik attól, amit a pankorikus rendszerben tapasztalhatunk, részben azért, mert a kozmopolita irodalmi nyelveket többféle anyanyelvet beszélő csoportok használhatják, részben pedig mert a kozmopolita irodalmak hajlamosak valamely egyetemes uralom ideológiájának képviselőjeként feltüntetni magukat, függetlenül attól, hogy ez az ideológia gyakorlatilag érvényesül-e vagy érvényesülhet-e egyáltalán. Az ideális állam felépítéséről szóló elméletében például Platón véleményem szerint egy kezdeti kozmopolita gesztussal él, míg az Újtestamentum tagadhatatlan kozmopolita ambícióktól vezetve sajátította át a héber Bibliát, s tette azt, amit én „pankorikus” törzsként jellemeznék, a világ „nemzeteivé”. Míg a pankorikus irodalmi nyelv megengedi, hogy irodalma olyan politikai entitások között terjedjen, amelyekben azonos anyanyelvet beszélnek (de vélhetően eltérő politikai rendszerekben élnek), a kozmopolita irodalmi nyelv kultúraközi rendszert hoz létre, amelyben különféle nyelveket beszélők számára lesz az közös irodalmi kifejezőmóddá. Ez a nyelv lehet egy világbirodalom kulturális önkifejezése, nosztalgikus visszaemlékezés egy korábbi birodalomra, de alkothat olyan kulturális világ-birodalmat is, amelynek nincsen politikai leképeződése. Megjelenhet benne a centrum–periféria közti hierarchia (ahogy az a kínai esetében történt: a sino-japán és a sino-koreai költészet nem terjedt el magában Kínában), de a rendszer lehet policentrikus is (mint a görög a hellenizmus és a római birodalom idején, vagy a latin a középkorban). Akárhogyan épülnek is fel, a kozmopolita irodalmi nyelvek célja az egyetemes érvényűség.

A népnyelvitől a nemzetiig

Bár bizonyos értelemben a *népnyelvek* abban hasonlítanak a pankorikus nyelvekhez, hogy viszonylag nagy területen használják őket irodalmi célokra, így nyelvi egységet képeznek, politikai egységet viszont nem feltétlenül; a különbség abban a kulturális különbözőségben rejlik, amit ezeknek a nyelveknek át kell hidalniuk. Míg a pankorikus irodalmak az epikorikus hagyományokkal kapcsolatot ápolva fejlődnek, addig a népnyelvek egy kozmopolita irodalmi nyelv hegemoniájával szegülnek szembe. Ahogy a kozmopolita irodalmaknak nem szükséges egyetlen politikai infrastruktúrára támaszkodniuk, úgy a népnyelveknek sem szükséges a birodalomtól való deklarált politikai függetlenséget tükrözniük. Ahogy az angolszász irodalmak és más európai népnyelvű irodalmak kiemelkedésének esetében is történt, a használatban lévő kozmopolita nyelv már régen elveszíthette politikai és gazdasági támasztékait. Egy új népnyelvi irodalom megszületésének programszerű kikiáltása azonban ettől függetlenül gyakran politikai vagy átpolitizált gesztus (különösen akkor, ha ennek során több dialektus közül kell választani), ahogy az Dante *De Vulgari Eloquentia*ja vagy a kínai Május Negyedike Mozgalom esetében is történt. Más esetekben viszont az irodalmi nyelvek megtarthatják kozmopolita státuszukat, semmint behódolnának valamilyen népnyelvi sztenderdnek, ahogy ez az arab esetében általában történt. A népnyelveknek nem kell illeszkedniük a politikai világ térképéhez; amikor Dante meghatározza az általa „olasznak” tartott dialektusok körét, szinte pontosan felrajzolja a modern Olaszország határait, de nemzetépítési projektje (ha nevezhetjük annak) évszázadokig hatástalan marad. Továbbá a népnyelvi irodalmak cirkulálhatnak kulturális és politikai határokon túl is, ahogy az sorban meg is történt a provanszállal, Dante olasz nyelvvel és du Bellay franciájával a középkori és kora újkori Európában.

Sheldon Pollock népnyelvekről szóló munkája arra a közel egyidejű fejlődésre mutat rá, amelyen Dél-India és Nyugat-Európa népnyelvei átmentek, kezdve az óangollal és a kannadával az i. sz. 8. században, folytatva a latin és szanszkrit öku-menével a következő hét-nyolc évszázadban.¹⁷ Pollock leginkább azzal a céllal vázolja fel ezeket az ikerjelenségeket, vagyis a kozmopolita nyelvhasználat felemelkedését az egyik évezredben, követve a népnyelvek felemelkedésével a másokban, hogy rámutasson, mindkét jelenség története, különösen a népnyelvié, még meg-

¹⁷ Sheldon POLLOCK, „Cosmopolitan and Vernacular in History”, in BRECKENRIDGE et al., *Cosmopolitanism*. Ahogy Pollock maga is rámutat, a tamil pozíciója valamennyire problematikus ebben a sémában: „The Cosmopolitan Vernacular”, *Journal of Asian Studies* 57, 1. sz. (1998): 6–37, 20, 14. jegyzet. Ha elfogadjuk azt a hagyományos (bár vitatott) datálást, hogy a szangam irodalom kezdete az i. sz. 1. évszázadaira tehető, akkor a tamil afféle felforgató népnyelvi betüremkedés a kozmopolita évezredbe. Nem kell azonban dogmatikusan ragaszkodnunk Pollock modelljéhez, s ezt ennek a tanulmánynak a jellege nem is kívánja meg. Ehelyett inkább arra törekszem, hogy rámutassak egy tipológiai hasonlóságra, amely számos irodalom kontextusában tanulmányozható.

írásra vár. A történelmi kérdéseken túl a Pollock által elővezetett elgondolások a kozmopolita és népnyelvekről hasznos keretet kínálnak egy sor jelenlegi és múltbéli irodalmi rendszer struktúrájának megértéséhez, amelyek sok tekintetben a Moretti és Casanova által leírtaknak megfelelően működtek, de nem illeszkedtek az általuk megadott konkrét paraméterekhez.¹⁸ Ahogy azt mind dél-ázsiai, mind pedig európai példák mutatják, a népnyelvi irodalmak hajlamosak olyan rendszereken belül működni, amelyek egy kozmopolita nyelvet vagy nyelveket és egy sor helyi rivális népnyelvet is magukban foglalnak. A kozmopolita nyelvek folytatódó jelenléte számos népnyelvi közegben csak még összetettebbé teszi a népnyelvi irodalmak kapcsolatát, és bonyolítja például a Casanova által leírt irodalmi rivalizálás képzetét is.

A *nemzeti* irodalmak révén lépünk be a Moretti és Casanova által feltérképezett területre. A népnyelvi és a nemzeti irodalom közötti határvonal szükségképpen elmosódó, de egyelőre azt mondanám, hogy az átmenet pillanata akkor történik meg, amikor egy adott irodalom történetét és jelenbeli gyakorlatait megfeleltetik egy adott politikai állam történelmi és jelenbeli helyzetével. Nézetem szerint a nemzeti irodalmak a 19. század nacionalizmusainak termékei, bár bizonyos esetekben korábbi gyökerekkel is rendelkezhetnek. Az a jelenség, amelyet Casanova „l'effet Herder”-ként, Herder-hatásként ír le, vagyis hogy egy nemzeti irodalom a népi hagyományok és a nacionalizmus keverékéből fejlődik ki, ennek a módnak egy másik változata. Emellett azt is felvetem, hogy a regénynek a műfaj szülőházáján kívüli története, ahogy azt Moretti felvázolta, bizonyos mértékig a kifejezetten *nemzeti* irodalmak létrejöttéhez kötődik, különösen a nem-nyugati kultúrákban – vagyis az, ahogy ezek a kultúrák magukba szívták a nemzetről és a nemzeti irodalomról alkotott európai elképzeléseket, bizonyos mértékig együtt járt a regény európai irodalmi formájának az átsajátításával. Amikor egy nemzeti irodalom megjelenik, a nemzetállam politikai és/vagy kulturális dimenziójának kifejeződéseként fogja feltüntetni magát. Az ilyen irodalmak jellemzően marginalizálják a tájnyelvi és kisebbségi nyelvi irodalmakat, valamint olyan irodalomtörténeti narratívákat hoznak létre, amelyek a kozmopolitánál inkább értékelik az őshonost (például az angol irodalom olyan történetei ilyenek, amelyek a *Beowulf*ot teszik meg kezdőpontnak, vagy a bengáli irodalom történetei közül azok, amelyek a *Csarjapadával* kezdődnek).¹⁹ Más szóval, a nemzeti irodalmak politikai célokat vetítenek ki az irodalmi rendszerre, s a nyelvi és politikai határok elkülönüléséből fakadó nyilvánvaló nehézségek ellenére, ez a nemzeti modell még ma is jelentős erőt képvisel az irodalomtudományban.

¹⁸ Casanova a népnyelvi pillanatot teszi meg narratívája kezdetének. Prendergast talál benne a népnyelvvel, a nemzetivel és a globálissal analóg szakaszokat, amelyekben én inkább rendszerek szinkron rendszerét látom, nem pedig evolúciós fejlődést.

¹⁹ Meglepő módon mindkét szöveget, amelyek közül az egyiket a 19., a másikat pedig a 20. század elején fedezték fel újra, megtették több irodalom, a *Beowulf*ot az angol és (tévesen) a dán, a *Csarjapadát* a bengáli, asszami és az orija őseredetének.

Regionális és globális

A nemzeti-irodalom [national-literature] modellje ma már nyilvánvalóan nem használható, részben mivel jónéhány nyelv és irodalma túllép a nemzeti határokon, részben pedig mivel napjaink globális kapitalizmusa megfosztotta a nemzet-államot centrális helyzetétől és ez megváltoztatta az irodalmi körforgást is. Ennélfogva elképzelhetővé vált valamiféle, leginkább *globálisnak* nevezhető irodalom. Ez a kategória, amely ma még inkább feltételezés, mintsem valóság, olyan irodalmakat foglal magába, amelyek nyelvi hatóköre túlmutat a nemzeti határokon, de akár még a kontinensek határain is. Bizonyos tekintetben a globális irodalom hasonlít a kozmopolita irodalomra, leszámítva, hogy (jelenleg legalábbis) a globális irodalmak továbbra is nemzeti irodalmi rendszerekként reprezentálják magukat, ezt pedig a kozmopolita irodalmak nem állították, vagy legalábbis nem ilyen mértékben. Ebben a tekintetben a globális irodalom inter-nacionális [inter-national], nem pedig extra-nacionális [extra-national]. A „globális” irodalom vagy nyelvi művészet fogalma, ahogy az most, a mindent bekebelező média korában létezik, felveti annak kérdését is, hogy mennyire tágan értjük az „irodalom” fogalmát. Ha a nyugaton kritikai elismerésben részesülő szövegekre szűkítjük a definíciót, akkor a világ-irodalom olyan modelljét kapjuk, amely meglehetősen hasonlít a Casanova vagy Moretti által leírt modellre; egy olyan definíciónak viszont, amely minden nyelvi művészetet magában foglal, legyen az népszerű vagy „irodalmi,” vagy akár filmes, el kell ismernie az olyan egyébként periférikus helyek központi mivoltát, mint például Mumbai vagy Hongkong. Nem hiszem, hogy szükséges (vagy lehetséges) volna me-rev határokat húznunk a nyelvi művészet kategóriái között; sőt, egy globális irodalom egyik legizgalmasabb aspektusa éppen az, hogy milyen mértékben szerveződik *bricolage*-ként, vagyis úgy, hogy a szövegek különböző forgalmazási rendszerekben különböző célokat szolgálhatnak.

A globális irodalmakban a tizenkilencedik századi birodalmak öröksége és napjaink globális kapitalizmusa jelentős hatalommal bírnak. A legvilágosabb példa a globális irodalomra az angol, megtámogatva a posztkolonializmus jól kiépített elméleti infrastruktúrájától és olyan intézményektől, mint a Booker-díj, amely azt a benyomást igyekszik erősíteni, hogy az angol nyelvű irodalom termelése és fogyasztása univerzális jelenség (még akkor is, ha a jelenlegi kereskedelmi viszonyok, a nemzeti határok és egyéb láthatatlan akadályok fényében az univerzalitás és az egyenlő hozzáférés elve pusztán üres lózung). Az angol globális irodalmi rendszer intézményi reprezentációja nemzetenként nagyban eltérhet; az Egyesült Államokon belül a leggyakoribb a brit, amerikai és posztkoloniális irodalom hármass felosztása, míg Kanadában például egy négyosztatú struktúra számít bevettnek, amelyben Kanada adja a negyedik elemet. A posztkoloniális irodalmak bizonyos mértékig külön rendszert képviselnek, bizonyos mértékig pedig nemzeti vagy regionális irodalmak együttesét; vagyis egy angolul alkotó nigériai író eltérő néző-

pontokból szemlélve részese lehet a nigériai nemzeti irodalmi rendszernek és a globális angol irodalom posztkoloniális összefüggéseinek is.

A francia irodalom tagadhatatlanul joggal tart igényt hasonló státuszra, ahogy az a nemrég megjelent *Pour une littérature-monde* irodalmi kiáltványból is kiderül (a cím egyértelmű utalás Braudelre).²⁰ Nyilvánvaló a kapcsolat e két irodalom státusza, valamint napjaink politikai és gazdasági rendszerei között, s ez tükröződik is abban az érdeklődésben, amellyel Moretti és Casanova fordulnak felénk. Mindazt a politikai és gazdasági hatalmat, demográfiai súlyt és földrajzi kiterjedést tekintve, amellyel rendelkeznek, csupán néhány olyan nyelv létezik, amely versenyre kelhet az angollal és a franciával mint globális irodalmakkal; azonban mindegyik főbb riválisuk (a kínai, a spanyol, a hindi, az arab, az orosz) részese valamilyen globális körforgásnak, ahogy néhány más irodalom is, jóval korlátozottabb módon. Ez utóbbi nem a bukás vagy a vereség jele (mint Casanova modelljében); ezeknek és más nyelveknek a nemzeti, helyi és kozmopolita sikerei biztosítják irodalmi vitalitásuk folyamatosságát, amellyel megnövekedett figyelmet követelnek maguknak és a jelenlegi világ-irodalmi rendszerben betöltött szerepüknek.²¹

Az irodalmi rendszerek különböző működési módozatainak vizsgálatára irányuló felvetéseim szükségszerűen általánosítók és sematikusak, vagyis ez az írás maga is éppen annyira problematikus, mint azok a kérdések, amelyeket felvet. A spanyol vagy az arab státusza a modern világban nyilvánvalóan tárgyalandó probléma volna; az előbbi nemzetközi, de földrajzilag mégis korlátozott kiterjedését inkább lehetne „regionálisnak”, mint globálisnak nevezni, az utóbbi pedig inkább kozmopolita jellegű egy globális korban, megőrizve egy egyetemességre törekvő valláshoz kapcsolódó klasszikus írott nyelvet. Nem volt szándékom kimerítően tárgyalni ezeket a kérdéseket, ahogy nem volt szándékom elővezetni a világirodalom történetének valamely folytatólagos és mindenre kiterjedő narratíváját sem. Annyit igyekeztem bizonyítani, hogy irodalmi rendszerek különböző környezetekben megfigyelhető struktúrája és funkciója érdemleges vizsgálódási terület, s hogy léteznek ezen rendszerek között olyan tipológiai párhuzamok, amelyek vizsgálata megfontolandó elismerésekkel szolgálhat az egyes irodalmak szakértői számára is.

Egy olyan munkamegosztás helyett, amelyben a nemzeti-irodalmak szakértői adatokat termelnek, a világ-irodalom tudósai pedig feldolgozzák ezeket, olyan közös munkát látnék szívesen, amelyben például a perzsa irodalom szakértői a maguk számára is hasznos elméleti és gyakorlati belátásokat találnak a sinológusok munkájában, vagy az angolszász irodalmak szakértői az ókannada nyelv specialistáinak munkáiban. Úgy hiszem, hogy az ilyen közös munka tenné lehetővé a kötőjel nélküli világirodalom mint koherens tudományterület létrejöttét; ennek tárgya pedig

²⁰ Jean ROUAUD et Michel Le BRIS, eds., *Pour une littérature-monde* (Párizs: Gallimard, 2007).

²¹ Gondolatébresztő példa erre a Françoise Lionnet és Shu-mei Shih által szerkesztett esszégyűjtemény, amely a kettejük frankofón és sinofón érdeklődési területei közötti kapcsolódásokat térképezi fel: *Minor Transnationalism* (Durham, NC: Duke University Press, 2005).

nem a Wallerstein világ-rendszerének jól-rosszul megfeleltethető világ-irodalom rendszere volna, hanem egyszerűen a világ irodalma – a világ nyelvművészeti termése.

*Hudácskó Brigitta fordítása**

* Hudácskó Brigitta műfordító, a Debreceni Egyetem Irodalomtudományok Doktori Iskolájának doktorandusza.